

לשכב בין שדיה כמו שתאבים לאכול אשכול של ענבים

התפישה של שיר השירים כאלגוריה ליחסי כנסת ישראל, הרעיה, עם אלוהיה, הרוד, התקבעה ביהדות החל במאה הראשונה לספירה. אבל מתברר שמתחת לפני השטח הוסיפו להיכתב לו כל העת פירושים חילוניים. בפירוש לשיר השירים שנכתב כנראה בצפון צרפת, ונשמר בכתב יד בספריית הבודליאנה באוקספורד, רואה הפרשן האנונימי מימי הביניים את שיר השירים כסיפור אהבה אבירי

יאר זקוביץ

שרה יפת ודב ולפיץ, דרך החושקים – פירוש אנונימי לשיר השירים, כתב יד אוקספורד, ספריית בודליאנה, אופנהיים 625, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, 2019, 228 עמודים

היה זה המשורר והחוקר הגרמני יוהאן גוטפריד הרדר שערך לראשונה, בשנת 1778, על מהותה של מגילת שיר השירים כאוסף של שירי אהבה. אנתולוגיה זו של שירי חול, שאינם נרתעים ממבעים ארוטיים מעודנים, משקפת מבחר מגוון שצמח בהדרגה ולבש את צורתו הסופית בתקופה ההלניסטית (המאה השלישית לפנה"ס). רבים מן השירים נוצרו זמן רב, ואפילו מאות בשנים, לפני חתימת האוסף. למרות אופיו החילוני של הספר, שאין שם שמים נזכר בו, הפרשנות היהודית דבקה בפירוש שיר השירים כאלגוריה ליחסי כנסת ישראל, הרעיה, עם אלוהיה, הרוד. כבר בספר עזרא החיצוני, שנכתב במאה הראשונה לספירה, נמצא ביטוי קדום לא ליגוריציה של שיר השירים: "אדוני אלוהי, מכל יערות ארץ ועציהם בחרת לך גפן אחת, ומכל צות תבל בחרת לך ערוגה אחת... ומכל פרחי תבל בחרת לך שושנה אחת... ומכל העופות שנבראו קראת שם ליונה אחת... ומכל העמים קנית לך אומה אחת" (ה', כ"ג-כ"ז, תרגום י' ליכט, ירוש' לים תשכ"ח).

החיבור המיסטי "ספר שיעור קומה" (י' אייז' ענשטיין, אוצר מדרשים ב', ניו יורק, תרע"ה, עמ' 561-562) מן המאות הראשונות לספירה, המתאר את מידות גופו של הקב"ה, הוא מדרש אליגורי על תיאור דמותו של הרוד בשיר השירים ה' י"ט. עדות לפרשנות אליגורית פוזרה על פני ספרות התנאים, ובתקופת האמוראים אין לך פסוק מפ' סוקי המגילה שלא נתבאר על דרך האליגוריה. כל מדרשי שיר השירים, והחשוב שבהם שיר השירים רבה (מאות שביעית-שמינית לספירה), אינם אלא פרשנות אליגורית. התרגום הארמי למגילה אף הוא מדרש אליגורי ארמי.

דומה כי ראשית הורם הפרשני האליגורי לשיר השירים קדמת לגיבושה של האסופה. נביאי יש' ראל מימי הבית הראשון הכירו שירי אהבה שנ' כללו מאוחר יותר באסופה והקנו להם פירוש אליגורי בנבואותיהם, ונסתפק בדוגמה אחת: הני' ביא ישעיהו הכיר את השיר הקצר "כרם היה לשל" מה בעל המון, נתן את הכרם לנטרים, איש יביא בפריו אלף כסף. כרמי שלי לפני, האלף לך שלמה, ומאתיים לנטרים את פריו" (ח' י"א-י"ב). הנביא עשה שימוש בשיר זה בשיר הכרם שלו: "כרם היה לידידי בקרן בן שמן" (ה' א'-א'), שגם הוא מבטא את היחס המיוחד שבין הכרם, לדידו ה', לכיון כר' מו, עם ישראל, ואל נשכח ששמו האחר של שלמה, שניתן לו בלידתו, הוא ידידיה (שמואל ב' י"ב כ"ה). הנביא הפותח את שירו במלים הראשונות של שיר האהבה הידוע, המוכר לקהלו, מושך את לבם ואז מפתיע אותם בתוכחתו.

מכיוון שנביאים נוספים, כגון הושע, ירמיהו ויחזקאל, ציירו אף הם את יחסי אלוהים וע' ימו באמצעות פרשנות אליגורית לשירי האהבה,

אין להוציא מכלל אפשרות שכבר עורכי אסופת שיר השירים אימצו את הראייה האליגורית וזו אף היתה התמריץ ליצירת האסופה.

למרות התמונה האחידה של פירוש אליגורי לאורך כל הדרך (גישה שנתקבלה גם על ידי הני' צרות), ברור כי לצד זרם פרשני זה התקיימה גם ההבנה האחרת, זו שהמשיכה לראות בשירים שירי אהבה, על יחסיהם של הרעיה והרוד. על זרם זה יצא קצפם של רבותינו, כגון ר' עקיבא שהשמיע קולו באופן נחרץ בזכות קדושתו של שיר השירים (משנה, ידים ב' י"ד) והתנגד בלהט להבנתו כפשוטו. ר' עקיבא אומר: המנענע קולו בשיר השירים בבית המשתאות ועושה אותו כמין זמר אין לו חלק לעולם הבא" (תוספתא, סנהדרין י"ב).

אפשר שאי פעם נתקיים גם תרגום ארמי על דרך הפשט לשיר השירים. במדרש שיר השירים רבה ו' ב' יש עדות לרסיס מתרגום שכזה: "מה יפו פעמך בנעלים בת גדיב... מה יאין עקיבך במסא" נא ברתיה דרחמיה".

למרות הבקיעים הזעירים בתמונה האליגורית האחידה, הזרם האליגורי היה לזרם השליט גם בפ' שונות המקרא היהודית בימי הביניים. הפרשנים ברובם לא העזו לסטות ימין או שמאל מן ההנחה שמגילת שיר השירים כולה קודש. עם זאת, מצא הפרשנים (רש"י, רשב"ם, ראב"ע ורד"ק) דרך לע" סוק גם במשמע המילולי. בפירושו של רשב"ם חלוקה ברורה לשני מישורים – מישור הפשט ומי' שור הרמיון, ובפירושו של ראב"ע שלושה רבדים – ביאור המלים, המשמע המילולי (והוא הביאור על דרך הפשט) והאליגוריה. בפרשנות ימי הביניים יש ייצוג גם לזרם הקבלי, ודוגמה מובהקת לכך בפירושו של רמב"ן.

חריג מן המקהלה האליגורית הימי ביניימית שמשמיע קולו ברמה הוא פירוש אנונימי שנמצא בכתב יד פראג (מהדורה ביקורתית שלו פורסמה על ידי שרה יפת, בתוך: שרה יפת וערן ויזל [עו' רכים], ליישב פשוטו של מקרא, אסופת מאמרים בפרשנות המקרא, מוסד ביאליק, תשע"א, עמ' 206-247). פירוש זה נכתב בצפון צרפת במחצית השנייה של המאה ה-12, וכמותו נובע מאותו אזור ומאותה תקופה חריג נוסף, הפירוש האנונימי מכ' תב יד אוקספורד שפירסמו עתה פרופ' שרה יפת מן האוניברסיטה העברית בירושלים, שחרשה רבות בשונה הפרשנות היהודית, בעיקר פרשנות הפשט בימי הביניים, ודב ולפיץ, ספרן למדעי היהדות באוניברסיטת טורונטו שעל פרסומו נמ' נה ספר על פרשנות מגילת אסתר בימי הביניים. כתב היד של הפירוש האנונימי שפירסמו הש' ניים פורסם לראשונה על ידי החוקר האנגלי הנרי ג' מתיוס ב-1896. המהדורה הנוכחית מרוקת מזו של מתיוס, ועיקר תרומתה במבוא המקיף לפירוש (130 עמודים). מכיוון שכתב היד של הפירוש הוא קטוע ראש ומתחיל אך בפסוק השני של המגילה, מניחים החוקרים שהאובדן כולל לא רק את פירוש הפסוק הראשון אלא אף הקדמה, שבה הציג הפ' רשן את עצמו ואת דמות חיבורו. העדר ההקדמה מזמין ומעורר מחקר מעמיק, עבודה בלשית ממש, על מקורות הפירוש, רקעו התרבותי-חברתי וזמנו. המחקר – ברובו פרי עמלה של שרה יפת – פרש לפני הקראת את עולמו של הפרשן האנונימי. זה מתעלם כמעט לחלוטין מספרות חז"ל (ואין פלא בכך שכן הוא נותן גט כריתות לאלגוריה)

גוסטב מורו, שיר השירים, 1893. "מורוב חיבה מישים ליבה על ליבו" צילום: Ohara Museum of Art

ומזכיר בפירושו בשמם רק את ראב"ע ואת שלמה אבן פרחון, בעל "מחברת הערוך". והנה, נמצא כי הפרשן דלה רבות הן מן הפירוש האנונימי האחר, זה שבכתב יד פראג, והן מפירושיהם של רש"י ונ' כדו הרשב"ם, ראשי המרבירים בפרשנות הפשט של צפון צרפת. עיגונו של הפירוש האנונימי באזור גיאוגרפי זה עולה גם מן הגלוסות – הלעזים הצ' רפתיים הדבים, כשלושים במספר, הדרועים לאורך החיבור (דואו ריכוזם וביאודם בעמ' 107-114).

כל פרשן הוא "תבנית נוף מולדתו", והרקע התרבותי-חברתי שבו צמח הפרשן והשפעתה של התרבות החילונית הלא-יהודית עליו ניכרות היטב בפרשנות הרוד מוצג בפירוש כאביר ימיביני' גיימי העומד בראש יחידה צבאית (שאנשיה הם חכרים), והיסוד לראייה זו הוא במופעיו של השורש דג"ל במגילה, ארבע במספר. והרי לדוגמה הפי' רש"י "דגול מרבבה" (ה' י'): "רבבה, דגלים נמ' שכים אחריו כלומר יש לו רבבה פרשים בסיעתו ומוליכם בכל מקום שירצה. עניין אחר, דגול מר' בבה. דגלו ניכר בתוך רבבה דגלים. וזה דרך הפ' רש טוב ומעולה שדגלו וכלי זינו ניכרים בין דגלי חבריהם על ידי ציורן, וכשהוא בין אסיפת פרשים במלחמה, כולם יראים ממנו. וכשרואים דגלו נודע שהוא ביניהם". האווירה המלחמתית וזה עד מאוד לשיר השירים האידילי, וניכר אפוא כיצד משתלט עולמו של הפרשן על מושא פירושו.

רקעו הצרפתי של הפרשן מתיישב יפה גם עם עניינו וידיעותיו המרובות בכל מה שכתוב בין ובכשמים, כגון האופן שהוא מזהה ומבאר "מור" (א' י"ג) מהו: "הוא בושם הנקרא מושגא והם כמין דרים הגדלים בצוארי עוים שבמדבר כוש. ולפי' עמים נופלים וצומחין אחרים תחתם. וגם עושים

ממנו שמן ונקרא שמן המור". עולמו הרוחני של הפרשן חורג מגבולות צר' פת, ועד ספרד יגיע. הפירוש מעיד על ידיעותיו של הפרשן בשירת החול בספרד. את דרכי האהבה הוא מתאר באמצעות השורש חש"ק ונגזריו, השאול מ"שירי החשק" הספרדיים, וראו לדוגמה בפירושו להומנה: "אכלו רעים שתו ושכרו רודים" (ה' א'): "אני רוצה שכל אותם אוהבים ועלמות יהנו מהם. שלפי שאני אוהב וחושק אני אוהב דו' דים וחושקים. שכן מנהג החושקים שאוהבים כל החושקים כמותם ומחלקים להם כל מה שיש להם". ועוד ניכרת השפעת השירה הספרדית בכינויה של הרעיה "עפרה" (הנפוץ במיוחד בשיריהם של משה אבן עזרא ושל ר' יהודה הלוי).

הפרשן, מעייר החוקרים, רואה בשיר השירים סיפור רצוף, ולשם כך הוא נאלץ להשלים פערים והתוצאה מאולצת עד מאוד. שיר השירים הוא לדידו שיח אוהבים, רצף מונולוגים ודיאלוגים, והדמויות הן הרוד והרעיה, ולצדן דמויות מש' ניות-קבוציות: רעותיה של הרעיה, אחיה וחבריו של הרוד. שתי הדמויות הראשיות יפות להפליא. הרוד, "שאינן איש הגון ויפה בכל העולם כמוהו" (ג' י"א), והרעיה, "שבאמת אין כיופיה בעולם" (ר' א'). הפרשן מרבה להציג כמה וכמה פירושים חלד פיים לעניין אחר. למלה "תלפיות", דרך משל, הוא מציג שישה פירושים שונים. קו אופייני נוסף לפי' רש"י הוא התפישה ששיר השירים משקף את מנהגו של העולם, ולשם כך הוא נוקט את המונח "דרך", כגון "מפחד בלילות" (ג' ח'): "שהיה שלמה ירא... שזה דרך החושקים שיש להם תמיד געגועים אל אוהבתם ויראה פן יחטפוה מהם". גם המונח "מנהג" משרת באופן דומה: "כי עזה כמות אהבה" (ח' ו') – "מנהג העולם שהאהבה מתישנת תמיד, הולכת ונחלשת. אך אהבתנו מתגברת והולכת תמיד". כיוון שקצר המצע מהשתרע אסתפק בהפניית הקוראים לדיון המעמיק באמצעים הרטוריים הח' ביבים על הפרשן ובענייני הלשון הנדונים בפיי' רושו (עמ' 94-107), ונסיים במובאות ספורות הממחישות את העיסוק הנועז במעשה האהבה: "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני" (ב' ו'). זה מהשכב רודים וחושקים שמרוב חיבה משים ליבה על ליבו. "עומד אחרי כולנו" (ב' ט'). כמנהג החושקים המשגיחים בבית בחלונות ובחרכים לראות את אוהבתם. "שדירי כאשכולות" (ו' ח'). מתאווין לשכב בין שדיה כמו שתאבים לאכול אש' כול של ענבים".

אם ישאל השואל האם שני הפירושים, זה שבכתב יד פראג וזה שלפנינו, היו שני הנציגים היחידים לפרשנות הפשט המנוגבת מכל טיפה של אליגוריה ישיבו לו יפת ולפיץ שהיו, מן הסתם, פירושים נוספים שכמותם שאבדו בתהום הנשייה, וראייה לכך בביקורת שהשמיעו חכמי דורם, כגון ר' יוסף קמחי ור' יוסף אבן עקנין נגד פירושים של חולין. לסיכום, הקריאה בפירושו של הפרשן האנונימי היא כמשב רוח מרענן, כאי מבטחים של פרי' שנות פשט בים האליגוריה. עונג על עונג צפוי לקורא השוקע בלימוד המבוא לפירוש, שהוא מופת למלאכת ההדרה ולמחקר מעמיק המציג את דמות הפרשן, שעצמותו קורמות גידים, בשר ועור עד שנרמה לקורא שהוא מכירו היטב, ורק שמו נעלם ממנו.